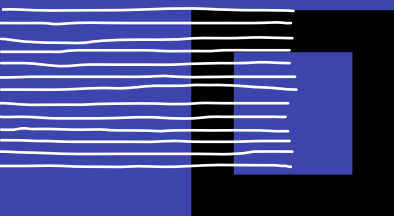
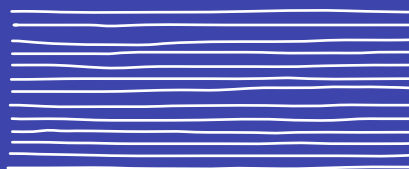
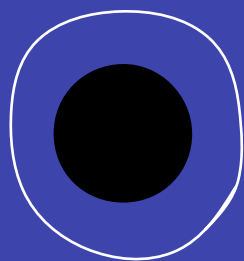
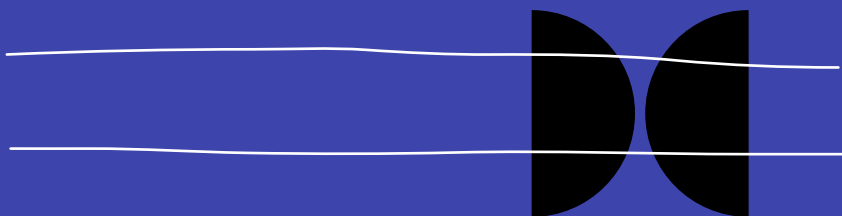

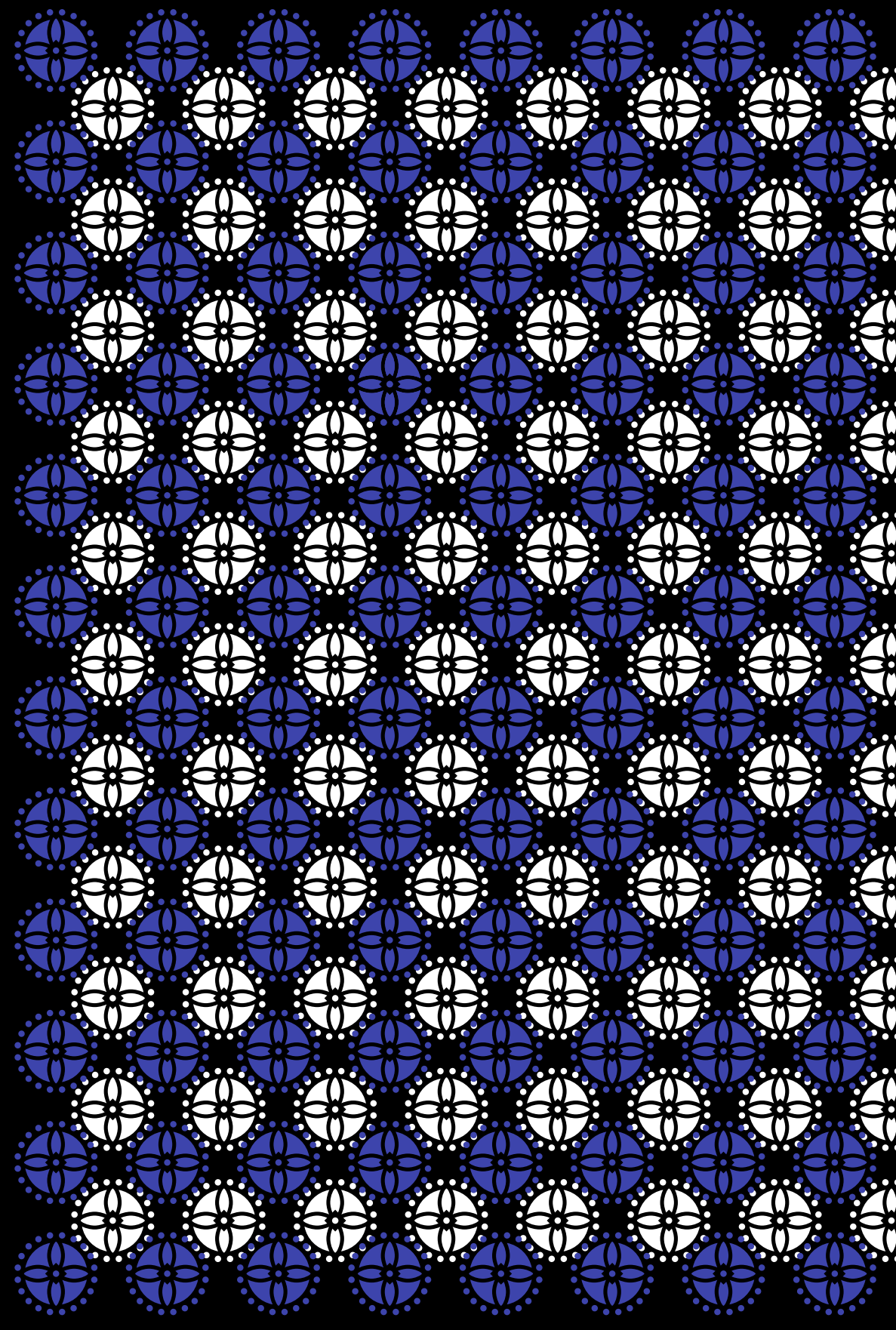
museum vivum 2019

časopis českých muzeí v přírodě, XIV. ročník

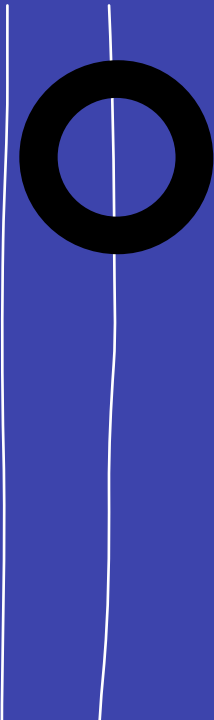
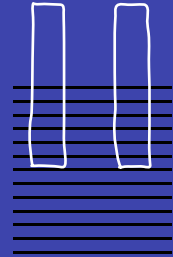
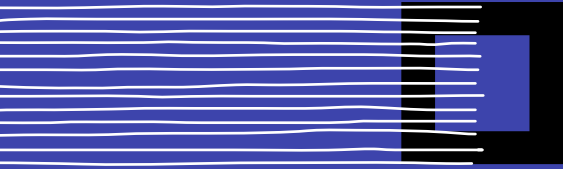
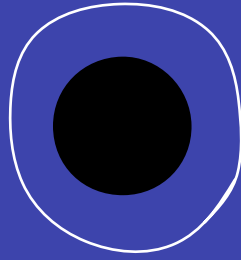
Národní
muzeum
v přírodě

Metodické centrum
pro muzea
v přírodě

Národní
muzeum
v přírodě

museum vivum

časopis českých muzeí v přírodě, XIV. ročník

2019

museum vivum

Vydalo Metodické centrum pro muzea v přírodě
Národní muzeum v přírodě

odpovědný redaktor Ing. Jindřich Ondruš

redakce Mgr. Radek Bryol, Mgr. Petr Lidák

redakční rada Ing. Martin Čerňanský, Ph.D.; doc. PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.; PhDr. Sylva Dvořáčková;
PhDr. Petr Janeček, Ph.D.; PhDr. Jiří Langer, CSc.; PhDr. Martin Novotný, Ph.D.; Mgr. Katarína Očková;
PhDr. Eva Kumínková, Ph.D.; Dr. hab. Gregorz Studnicki; PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D.;
Mgr. Jiřina Veselská; PhDr. Ilona Vojancová; PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D.

recenzovali Mgr. Marie Brandstettróvá; PhDr. Mariana Janoštinová; PhDr. Přemysl Mácha, PhD.;
PhDr. Lubomír Procházka, CSc.; Doc. Dr. Ing. Petr Salaš; Mgr. Antonín Šimčík; Ing. Václav Tetera, CSc.;
Jiří Tichánek; PhDr. Iveta Zuskinová

jazyková korektura českých textů Mgr. Ivanka Vodičková

překlady ACP Traductera, a.s.

grafická úprava Katarína Kyselíková

tisk Grafianova

náklad 300 ks

ISBN 978-80-87210-71-0

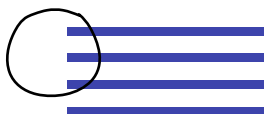
ISSN 1803-1358

Národní muzeum v přírodě,
Palackého 147, 756 61 Rožnov pod Radhoštěm

www.nmvp.cz bryol@vmp.cz; lidak@vmp.cz

**MINISTERSTVO
KULTURY**

- 9** _____ **Úvodník – Vznik Národního muzea v přírodě**
Jindřich Ondruš

studie a materiály

- 12** _____ **Kolibiska – nový areál Valašského muzea v přírodě. Odborné předpoklady a problémy realizace**

Radek Bryol

- 35** _____ **Biologické sbírky ve Valašském muzeu v přírodě – rostliny. Historie pěstování a revize současného stavu**

Šárka Kramolišová

- 54** _____ **Využití toponym při vymezení historické kulturní krajiny. Hledání krajiny sv. Prokopa**

Markéta Šantrůčková a Lucie Medková

- 67** _____ **Poslední poloroubený dům čp. 124 v Kopřivnici v kontextu sídelní struktury lánové vsi**

Jana Koudelová

- 92** _____ **Krajináři Valaška**

Kamila Valoušková

musealia

- 105** _____ **Budování Muzea v přírodě v Zubrnících**

František Ledvinka

- 110** _____ **Krajina v areálu Muzea v přírodě Zubrnice**

Jitka Ledvinková

- 114** _____ **Tvorba a prezentácia nových expozícií v Múzeu ľudovej architektúry pod hradom Ľubovňa**

Dušan Janický a Barbora Šumská

- 120** — **Možné ideje vzniku muzea v přírodě na Znojemsku**
Eliška Leisserová a Klára Nádaská
- 124** — **Archaické formy tradičního obydlí**
Jiří Langer
- 128** — **Aby se na to nezapomnělo
Zamyšlení nad sbírkou výtvarného umění ve Valašském muzeu v přírodě**
Karel Bogar
- 134** — **Nová akvizice Muzea v přírodě Vysočina pro statek z Mokré Lhoty**
Nikola Pospíšilová

z Národního muzea v přírodě

- 138** — **Rodina národních muzeí České republiky se rozrostla o nového člena**
Lenka Drápalová
- 141** — **Muzeum v přírodě Vysočina – pověřené regionální pracoviště pro tradiční lidovou kulturu v Pardubickém kraji**
Ilona Vojancová
- 144** — **Kultúrne dedičstvo Javorníkov a Beskýd (2017–2019) Grant na opravu objektů Valašské dědiny se Slovenským národným múzeom v Martine**
Václav Mikušek
- 147** — **Záchrana významné památky v areálu Dřevěného městečka: Restauraování donátorských kamenů v kostele sv. Anny**
Markéta Šimčíková

zprávy

- 152** — **Konference k dostavbě Muzea lidových staveb v Kouřimi**
Ernest Fábik

155 — **Ovocný strom v krajině.**
Odborně vedený vzdělávací kurz z oblasti
mimoprodukčního ovocnářství
Petr Salaš

157 — **Chaloupka na vršku: Venkov jako médium**
Ladislav Zářecký

159 — **Slavnosti pastvin 2018**
Jitka Ledvinková

osobnosti

162 — **K osmdesátinám Josefa Kynclů**
Jaroslav Dobrý

164 — **Návraty Karla Bogara**
Jiřina Veselská

166 — **Emílie Haroková a Valašsko**
Petr Liďák

170 — **Jubilantka Milena Habustová**
Vanda Vrllová

172 — **Karel Pavlišťík**
Jiří Langer

174 — **Iveta Eclerová**
Petr Liďák

176 — **Miloš Šimurda**
Alena Podzemná

178 — **Karel Hauser**
Anna Barošová – Hauserová a Vanda Vrllová

recenze

181 — **Jiří Langer: Lidové stavby v České republice**
Roman Malach

183 — **Hračky nejmilejší aneb jak jsme si hráli**
Marie Brandstetťrová

Využití toponym při vymezování historické kulturní krajiny

Hledání krajiny sv. Prokopa

RNDr. PhDr. Markéta Šantrůčková, Ph.D. – Ing. Lucie Medková, Ph.D.

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v.v.i.,
santruckova@vukoz.cz, medkova@vukoz.cz

Úvodem¹

Toponyma, tedy zeměpisná jména v širším významu, se stala předmětem zájmu nejen toponomastiky, ale i mnoha dalších vědních disciplín. Jsou studována z pohledu jazykovědného, vlastivědného, historického, geografického, národopisného, politologického a dalších oborů, které se dotýkají kulturní krajiny. Toponyma jsou mnohem více než pouhý popis místa v krajině, jsou nositeli příběhů vepsaných do prostoru. Poodkrývají nám historii místa, její proměny, vyprávějí o způsobu využití území a o kultivaci krajiny, o společnosti a kultuře, která ji formuje, o symbolických systémech reprezentovaných v krajině a o jejím vnímání člověkem. Jsou nedílnou součástí konceptu kulturní krajiny, jak ji definuje pro své potřeby mimo jiné i UNESCO, a představují cenný pramen při studiu historické kulturní krajiny, zejména krajiny asociativní.²

Pojem asociativní kulturní krajiny vychází z typologie kulturních krajin UNESCO, kde je definován jako krajina se silnými náboženskými, uměleckými nebo kulturními asociacemi. Asociativní kulturní krajiny jsou spojovány s významnými událostmi, živými tradicemi, zásadními myšlenkovými směry, vírou či uměleckými a literárními díly. Hodnotou je především kontinuita asociace mezi lidmi a místem – příběh místa. Hmotné prvky mohou být nevýznamné či zcela chybět.³

1_Příspěvek byl podpořen v rámci projektu MK ČR – NAKI II DG16P02M034 Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky.

2_COGOS, Sarah, ROUÉM, Marie a ROTURIER, Samuel. Sami Place Names and Maps: Transmitting Knowledge of a Cultural Landscape in Contemporary Contexts. *Arctic, Antarctic, and Alpine Research*. 2017, 49, č. 1, s. 43–51; DAVID, Jaroslav. Environmentální rozměr toponomastiky. *Acta onomastica*. 2008, č. 49, s. 98–105; DAVID, Jaroslav a MÁCHA, Přemysl. Možnosti studia toponym ve vztahu ke krajině, prostoru a identitě. *Acta onomastica*. 2012, č. 53, s. 28–45.

3_KUČA, Karel (ed.). *Krajinné památkové zóny České republiky*. Praha: Národní památkový ústav, 2015, s. 9–10, 232–241; UNESCO World Heritage Centre: *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: World Heritage Centre, 2017, s. 80–87; RÖSSLER, Mechtild. World Heritage Cultural Landscapes: A UNESCO Flagship Programme 1992 – 2006. *Landscape Research*. 2006, 31, č. 4, s. 333–353.

Příspěvek se věnuje krajinám spojeným se sv. Prokopem. Tento světec se měl narodit mezi lety 970–997 v Chotouni u Českého Brodu. Od útlého dětství byl spojován se zázraky, v dospělosti získal kněžské vzdělání ve slovanské církevní škole a stal se světským knězem. Podle legend Prokop odešel kolem roku 1009 do pustiny, aby se vyhnul politickému soupeření v boji o trůn, krveprolitím a poklesu mravů. Odebral se Dalejského údolí, odkud byl však vypuzen zvědavostí pastýřů. Přes Dolní Břežany, Štířín a Pořící nad Sázavou se vydal do klidného údolí Sázavy, kde se usadil v jeskyni Zákolnici. Zde hlásal pokání a postupně se začala kolem něj formovat i mnišská komunita. Po setkání s knížetem Oldřichem, který zbloudil, když na lovu pronásledoval jelena, se Prokop stal duchovním otcem kajícího se knížete. Podporován Oldřichem a následně s pomocí jeho syna knížete Břetislava založil Prokop Sázavský klášter dle pravidel benediktinské řehole a byl i jeho prvním opatem. Klášter se stal významným centrem staroslověnského jazyka a vzdělání, výtvarného umění, sochařství a architektury, literárního umění, ale i hospodářského pokroku.⁴ Prokop zemřel 25. března 1053 ve věku asi 65 let a byl pohřben v kostele Panny Marie v Sázavském klášteře. Prokopův hrob se stal cílem poutníků, prosebníků a dějištěm mnohých zázraků. Jeho kult byl potvrzován slovní tradicí šířící jeho ctnosti a zázraky s ním spojené.⁵ Prokop byl 4. července 1204 papežem Inocencem III. prohlášen za svatého. Dle legendy Prokopův duch pohrozil papežovi zbitím, pokud jeho kanonizaci neschválí.⁶ Po Prokopově svatořečení se jeho kult rozvinul naplno. Byly zřizovány chrámy a oltáře s tímto zasvěcením, celebrovány mše, církevní hodinky a modlitby k sv. Prokopu. Jeho ostatky byly veřejně vystaveny a uctívány. Silnice z Prahy přes Uhřetěves, Říčany a Mnichovice byla nazývána svatoprokopskou. Ve 14. století byla v hradbách Nového města pražského nad dnešním Václavským náměstím vybudována brána sv. Prokopa, z níž tato silnice vycházela. Sv. Prokop se stal spolu se sv. Ludmilou, sv. Václavem a sv. Vojtěchem zemským patronem a ochráncem českého království.⁷ Avšak na rozdíl od knížete sv. Václava a biskupa sv. Vojtěcha, kteří jsou uctíváni i v zahraničí, je sv. Prokop světec, který není spjat s vládnoucím či velmožským rodem a který je oslavovaný téměř výhradně v českých zemích. Jeho kult měl výrazně nacionální charakter. Sv. Prokop byl prvním českým světcem, který nezemřel mučednickou smrtí.⁸ Důležitou roli ve svatoprokopské legendě naopak hraje zkracení zlých běsů a ďábla, kteří jej pokoušeli, ostatně sv. Prokop bývá často zobrazován s čertem u svých nohou. Je patronem rolníků a horníků. Je uctíván především pro svůj rolnický původ, řeholní práce na poli a v lese při založení klášterního hospodářství, šíření zemědělské osvěty mezi okolní lid. K svatému Prokopovi se lidé obracejí s prosbami o ochranu před přírodními živly, které mohou ohrozit úrodu. Patronem horníků je uctíván pro svou vazbu na jeskyně, ve kterých přebýval a odkud vyhnal zlé běsy, možná také pro souvislost jména Prokop s pojmem prokopávati. Symbolizuje tak boj proti zlým silám podzemních dolů.

4_SOMMER, Petr (ed.). *Svatý Prokop. Čechy a střední Evropa*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 99–103; SOMMER, Petr. *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 73–172.

5_SLÁMA, Jiří a kol. *Střední Čechy. Kolébka národních patronů*. Kladno: Sládečkovovo vlastivědné muzeum v Kladně, 2015, s. 143–168; DVOŘÁK, Otomar a HOLEČKOVÁ, Marie. *Krajinou Čertovy brázdy. Za sv. Prokopem od Šembery k Sázavě*. Beroun: Nakladatelství MH Beroun, 2008, s. 126–149; SOMMER, c.d., s. 73–172.

6_PUTNA, Martin C. *Obrazy z kulturních dějin Střední Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2018, s. 19–38.

7_SOMMER, c.d., 173–182, SOMMER (ed.), c.d., s. 99–103.

8_SLÁMA a kol., c.d., s. 143–168.

Náboženským krajinám byla věnována značná pozornost, jejich studium se však soustředilo zejména na hmotné jevy.⁹ Příspěvek se naopak zaměřuje na identifikaci kulturní krajiny na základě jevů nehmotných, tj. toponym souvisejících se sv. Prokopem evidovaných v databázi geografických jmen České republiky (tzv. Geonames). Ověřovaná hypotéza zní, že koncentrace svatoprokopských toponym bude ve staré sídelní oblasti Čech a v hornických regionech, což vyplývá z kultu sv. Prokopa jako patrona rolníků a horníků a z jeho svatořečení na samém počátku 13. století, od kdy mu mohly být zasvěcovány kostely.

Materiál a metody

Pro identifikaci svatoprokopských toponym jsme využili uvedenou databázi geografických jmen České republiky (Geonames), která je vytvořena pro celé území České republiky Českým zeměměřickým úřadem. Tato databáze je výsledkem procesu standardizace geografických jmen probíhajícího v působnosti Českého úřadu zeměměřičského a katastrálního (ČÚZK) již od 70. let 20. století pro potřeby tvorby státního mapového díla a obsahuje kompletní soubor prostorových a popisných informací o standardizovaných geografických jménech a názvech sídelních jednotek. Standardizované geografické jméno je vedeno v rámci popisných informací přibližně k 165 typům pojmenovaných geografických objektů. Geometrická reprezentace některých objektů Geonames se rovná objektu vedenému v Základní bázi geografických dat (ZABAGED), k němuž se jméno vztahuje. Další jevy, především pozemkové tratě, lesní plochy a místní části sídel, mají zjednodušenou geometrii korespondující s umístěním popisu ve státním mapovém díle.¹⁰

Po vyfiltrování jména „prokop“ v názvech objektů jsme jich získali 230, jež byly v databázi Geonames zařazeny ve 24 typech. V prvním kroku práce jsme vyčistili duplicity, kdy jeden jev v krajině byl reprezentován více objekty. Geonames je bodová databáze, kde každý krajinný jev je ohodnocen bodem (např. kostely, drobné sakrální objekty, doly, balvany) a zároveň je reprezentován jedním objektem databáze Geonames. Rozsáhlejší plošné (konkrétně chráněné území) a liniové jevy (konkrétně potoky) byly však reprezentovány více objekty databáze. V tom případě jsme v systému ponechali jen jeden objekt ve středu sledované plochy nebo linie.

Dalším krokem byla redukce objektů databáze jen na ty jevy, které se vztahují ke sv. Prokopovi. Ponechány byly objekty, které nesly v názvu slovo „svatý“ nebo „svato-“, naopak z dalších analýz byly vyloučeny objekty, kde již z názvu bylo zřejmé, že se nejedná o pojmenování podle sv. Prokopa (např. pozemková trať U Prokopa Holého v Ústí nad Labem). U objektů, v jejichž názvu byl pouze Prokop, byla zjištěna jejich historie podle dostupné literatury a forma, jak je název uváděn na starých mapách. Takto bylo z následných analýz vyřazeno několik dalších jevů, např. obec Prokopov a Prokopský kopec na Znojemsku, pojmenované podle zakladatele obce, hraběte Prokopa z Gatterburgu, nebo Prokopův most v Pardubicích, který získal své jméno na počest pardubického starosty Josefa Prokopa.

9_KUČERA, Petr, BLÁHA, Jan D., KUČEROVÁ, Silvie, HUPKOVÁ, Martina a REEVES, Daniel. *Katolická poutní místa v Česku na počátku 21. století podle konání poutě během kalendářního roku*. Praha: P3K, 2012, nestr.; KUPKA, Jiří. Duchovní význam místa jako hodnota území. *Urbanismus a územní rozvoj*. 2009, 12, č. 3. s. 46–50; MEDKOVÁ, Lucie a WEBER, Martin. Identifikace a interpretace duchovního obsahu komponované krajiny na příkladu krajinné památkové zóny Lembersko. *Acta Pruhoniciana*. 2014, č. 108, 53–61.

10_Geonames – úvod, Geoportál ČÚZK. [online]. Dostupné z: [https://geoportal.cuzk.cz/\(S\(c4giuo0vgdckycjf1i43rs1do\)\)/Default.aspx?mode=TextMeta&text=geonames_úvod&side=geonames&menu=26](https://geoportal.cuzk.cz/(S(c4giuo0vgdckycjf1i43rs1do))/Default.aspx?mode=TextMeta&text=geonames_úvod&side=geonames&menu=26), cit. 29. 8. 2019.

Geografická jména často jsou, ale nemusí být toponymy. Pro zvětšení vypovídací schopnosti sledovaného souboru využíváme všechna jména z databáze, včetně patrocinií kostelů a kaplí, jejichž zastoupení je v souboru jmen dominantní.

V dalším kroku jsme se podrobněji věnovali studiu krajiny kolem Sázavského kláštera a vesnice Chotouň, které byly podle legend místem života sv. Prokopa, a tudíž jsme zde předpokládali vyšší koncentraci toponym spojených s tímto světcem. Jako základní zdroj informací jsme využili regionální literaturu.¹¹ Dále jsme sledovali výskyt vytipovaných toponym a dalších jevů na starých (mapy stabilního katastru, mapy 1., 2. a 3. vojenského mapování) i na současných mapách (Základní mapa ČR 1 : 10000, ZABAGED). Následoval podrobný terénní průzkum, který identifikoval stav a dochovanost sledovaných jevů, které vypovídají o úctě ke sv. Prokopovi.

Shrnutí výsledků

Po vyčištění databáze Geonames jsme na území České republiky identifikovali 192 toponym vztahujících se k sv. Prokopovi. Nejvíce se jich nachází v okresech Praha (10) a Kolín (rovněž 10). K nim je možné ještě počítat okres Benešov (5), v němž leží město Sázava se Sázavským klášterem. Vyšší počet toponym byl dále identifikován v okresech Litoměřice (8), Písek (7) a Svitavy (7), Louny (6), Plzeň-jih (6), Plzeň-sever (6) a Tachov (6). V šestnácti okresech ze 77 nebylo identifikováno žádné toponymum vztahující se ke sv. Prokopovi, většinu z nich najdeme na Moravě či v pohraničí

Počet a rozložení svatoprokopských toponym dle okresů

11_DVOŘÁK, Otomar. *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*. Senohraby: Okrašlovací spolek, 1909, s. 2–60; DVOŘÁK a HOLEČKOVÁ, c.d. s. 6–167; KRÁSL, František. *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1895, s. 17–404; ŠTĚDRA, Milan (ed.). *Sázavsko – sborník X*. Praha: Studio Aven, 2003, s. 5–56; ŠTĚDRA, Milan, BERNAT, Jiří, HOZMAN, Petr, MATOUŠOVÁ, Slávka, SOMMER, Petr a WLASÁK, Otakar. *Průvodce městem Sázavou a okolím*. Sázava: Městský úřad Sázava, 2008, s. 10–29; ŠUBERT, František Adolf a BOROVSÝ, František Adolf (eds.). *Čechy IV. Polabí*. Praha: J. Otto, 1888, s. 180; VANĚČEK, František Xaver. *Sv. Prokop, opat sázavský a patron český*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1904, s. 2–30.

Svatoprokopská pojmenování je možné podle charakteru, o němž vypovídají typy přiřazené k objektům v databázi Geonames, rozdělit do čtyř skupin. Dominují církevní jména (141, z toho 76 kostelů, 44 kaplí, 19 drobných sakrálních staveb, 1 zřícenina kostela, 1 modlitebna křesťanské církve). Následují hospodářská toponyma (35, z toho 18 pozemkových tratí, 7 lesních pozemků, 5 rybníků, 4 místní části, 1 chráněné území) a přírodní toponyma (11, z toho 3 kopce, vrcholy nebo hory, 2 potoky, 2 studánky a studny, 2 údolí, 1 hřbet nebo hřeben, 1 osamělý balvan nebo skála). Málo jsou zastoupena hornická toponyma (5, z toho 3 doly, 2 šachty nebo štoly). Svato-prokopská toponyma církevního charakteru se vyskytují v největším počtu v okrese Litoměřice (8), Plzeň-jih (6), Mladá Boleslav (5), Kolín (5), Praha (5), Benešov (5), Rakovník (5), Písek (5), České Budějovice (5), Svitavy (5). Toponyma hospodářského charakteru se koncentrují v okresech Kolín (4) a Praha (2). Svato-prokopská toponyma hornického charakteru se soustřeďují především na Teplicku (1 – Krupka), Tachovsku (2 – Stříbro), v Příbrami (1) a na Svitavsku (1 – Březina).

Počet svatoprokopských toponym dle okresu a typu toponyma

V území mezi Sázavou a Chotouní jsme identifikovali 61 krajinných jevů a objektů, které mají souvislost s životem a legendou o sv. Prokopovi nebo s činností Sázavského kláštera. Jejich pojmenování se vztahuje nejen k osobě světce, ale i k jiným částem svatoprokopské legendy. Řada pojmenování se váže k pověsti o tom, že sv. Prokop zapřáhl do pluhu čerta, jenž ho před tím pokoušel v jeho jeskyni, a vyoral s ním dlouhou brázdou mezi Sázavou a svým rodištěm v Chotouni.

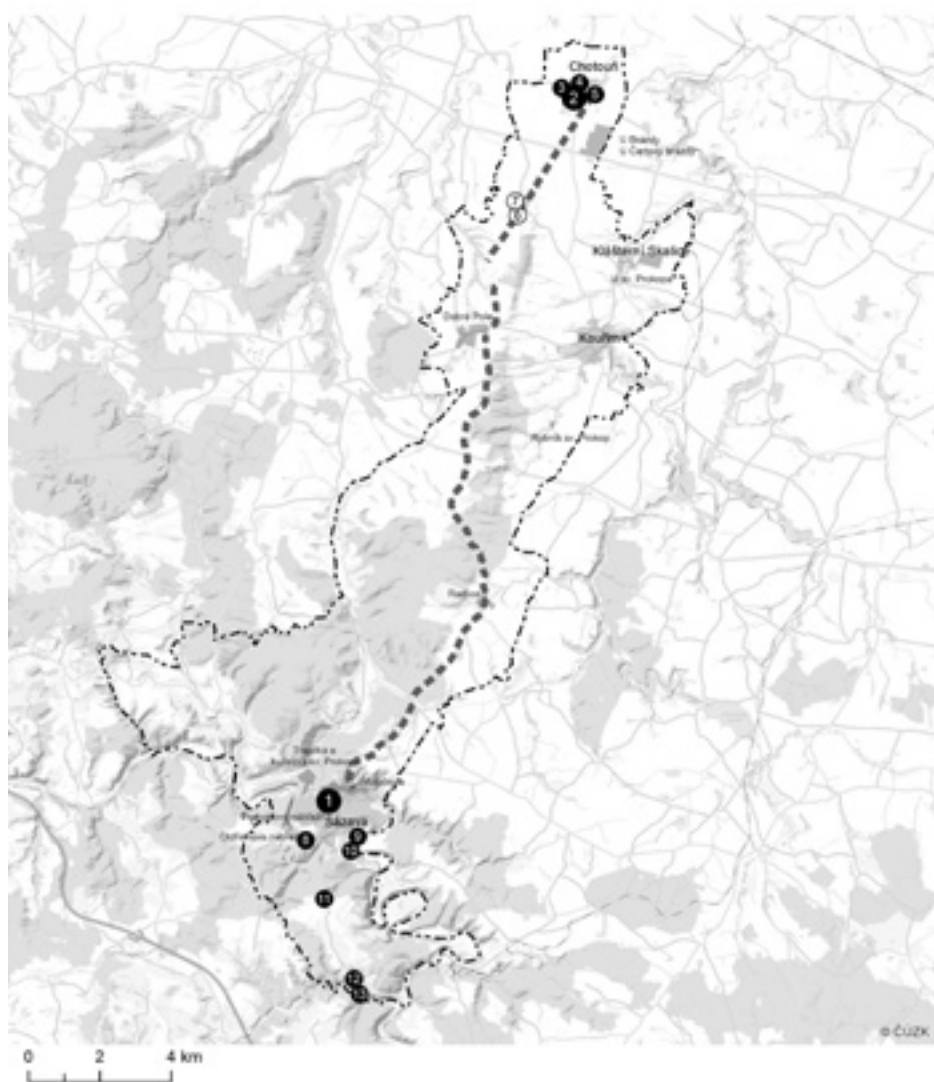

Schéma kulturních hodnot krajiny svatého Prokopa

● Stávající hlavní významné objekty ● Stávající významné objekty ○ Zaniklé významné objekty ▬▬▬ Čertova brázda ■ Významná toponyma --- Hranice zájmového území	1 Sázevský klášter s kostelem sv. Prokopa a jeskyní Zákoštní 2 Kostel sv. Prokopa 3 Prokopský dvůr 4 Studánka Prokopa 5 Homole s božími muky 6 Prokopova studánka 7 Prokopova studánka 8 Studánka Vavrova s kaplí sv. Prokopa a kamennou křtelnicí 9 Studánka Rakovka 10 Prokopovo lže 11 Trucovina 12 Studánka Habrovka 13 Čertův kámen

Schéma kulturních hodnot krajiny svatého Prokopa

Diskuse

Diskusi lze rozdělit na tři části. Prvním okruhem je vhodnost využití Geonames pro identifikaci historických kulturních krajín, druhým je rozmístění svatoprokopských toponym dle Geonames v rámci České republiky a třetím okruhem je problematika vymezení krajiny sv. Prokopa mezi Sázavou a Chotouň.

Využití databáze Geonames při studiu historické kulturní krajiny

Pokud jde o vhodnost využití Geonames pro identifikaci historických kulturních krajín, ukázaly se výhody i limity této databáze. Zásadní výhodou je její snadná dostupnost a celorepublikové pokrytí. Může tak sloužit jako prvotní zdroj informací o celém území České republiky a jako jeden z podkladů pro následné analýzy. Další z výhod je rychlost a jednoduchost práce se získanými informacemi ve srovnání s hledáním dat ze starých map, v regionální literatuře a při terénním průzkumu.

Některé nevýhody práce s databází Geonames, převážně nutnost úpravy dat, byly již naznačeny výše. Jedná se o to, že jeden jev může být reprezentován více objekty v databázi. Tato skutečnost se týká rozlehlejších plošných a dlouhých liniových jevů. U plošných ani liniových jevů menšího rozsahu se neprojeví. Pro sledování jejich počtu a koncentrace je proto nutné data upravit tak, aby každý jev byl zastoupen jen jedním objektem. Druhým metodickým problémem, se kterým je nutné se nejen při práci s databází, ale při studiu toponym obecně vyrovnat,¹² je skutečnost, že při vyhledávání skupin jevů podle kořene slova se do finálního výběru mohou dostat i jejich názvy, které s hledaným krajinným fenoménem nesouvisejí. V případě hledání jevů spojených se sv. Prokopem se takto do finálního výběru dostaly jevy pojmenované po jiných osobách s křesťanským jménem nebo příjmením Prokop (viz místní název U Prokopa Holého podle husitského vojevůdce, obec Prokopov podle zakladatele Prokopa z Gatterburgu, most podle starosty Josefa Prokopa nebo mlýny podle rodin Prokopových) či jevy pojmenované od odvozenin slovesa prokopat (bývalé rašeliněště V Prokopě u odvodňovacích kanálů v Čelákovících). Pojmenování, která jsou z hlediska výběru sporná, je proto potřeba prověřit a v případě, že neodpovídají zadání, manuálně z výběru odebrat.

Metodicky závažnější je další okruh výhrad k databázi Geonames, jedná se totiž o soubor současných oficiálních geografických jmen. Databáze sice vypovídá o oficiálním aktuálním pojmenování krajiny a jevů s ní spojených, ale nereflektuje (a ani nemůže reflektovat) pojmenování neoficiální nebo minulá.¹³ Práci s Geonames tak můžeme postihnout jen jeden z mnoha narativů současné krajiny.

Dalším úskalím je také skutečnost, že při hledání krajiny určitého typu je tento typ většinou charakterizován více narativy, které se mohou vzájemně prolínat i s jinými typy. Je proto nezbytné zvolit dostatečně vypovídající slovo, či slova, aby se k danému typu našlo reprezentativní množství jevů. Zároveň je potřeba mít na paměti, že ve výběru zdaleka nejsou obsaženy všechny jevy, které by hledaný typ krajiny charakterizovaly. V případě hledání krajiny sv. Prokopa na celorepublikové úrovni jsme se omezili na pojmenování po světcích, ale již nebyla, s výjimkou podrobně zkoumaného území u Sázavy, v databázi Geonames zkoumána pojmenování po legendistických činech sv. Prokopa.

Závěrem k využití databáze Geonames je možné konstatovat, že se jedná o využitelný nástroj pro rychlou identifikaci potenciálních historických kulturních krajín určitého charakteru. Výběr lze využít pro zúžení oblastí, které budou prozkoumány podrobně a jejich charakter bude potvrzen, nebo vyvrácen.

12_DAVID, c.d., s. 98–105.

13_COGOS a kol., c.d., s. 43–51; DAVID a MÁCHA, c.d., s 28–45.

Rozmístění svatopropokopských toponym v rámci České republiky

Kult sv. Prokopa se nejdříve rozvíjel kolem míst, jež byly spojeny s jeho životem, tj. zejména kolem Sázavského kláštera, v návaznosti na údajné Prokopovo rodiště v Chotouni a v Praze. Zásadní posílení kultu tohoto světce znamenalo jeho svatořečení v roce 1204, ale i tak sílil pozvolna a rozvinul se až ve 14. století zásluhou pražského biskupa Jana IV. z Dražic a Karla IV.¹⁴ Postupnému rozvíjení svatopropokopského kultu odpovídá i to, že mezi nejstaršími patrocinií kostelů v Čechách do poloviny 13. století najdeme jen čtyři zasvěcené sv. Prokopovi, všechny pochopitelně v desetiletích po jeho svatořečení (1200–1250).¹⁵

Jak již bylo uvedeno výše, nejvíce svatopropokopských toponym můžeme najít v okresech Praha, Kolín a Litoměřice. K Praze a Kolínu přiléhají toponyma v okrese Benešov, což jsou lokality, odkud svatopropokopská úcta vzešla. Naopak v¹⁶ okresech nebylo identifikováno žádné toponymum vztahující se ke sv. Prokopovi, přičemž většina z nich se nalézá na Moravě či v pohraničí.¹⁶ Analyzujeme-li dále rozmístění toponym v rámci jednotlivých okresů, pokud je jich v daném okrese více, často dochází k logické koncentraci pojmenování. V okresech, kde se vyskytují jedno či dvě svatopropokopská toponyma, je to většinou na hranici s okresy, kde je jejich zastoupení četnější (např. Benešov, Chomutov, Most).

Srovnání lokalizace svatopropokopských toponym s mapou osídlení českých zemí v polovině 13. století¹⁷ ukazuje jejich silnou pozitivní korelaci s oblastmi, které jsou vymezeny jako převážně souvislé osídlení, s přechody do území s roztroušeným osídlením. Lze tedy usuzovat, že při vnější kolonizaci pohraničních území kolonisty ze Svaté říše římské se kult sv. Prokopa, který byl vnímán jako český světec, neprosadil a byla dávana přednost jiným zasvěcením. Na územích od středověku souvisle osídlených leží jak okresy Kolín, Benešov a Praha, odkud svatopropokopská úcta vzešla, tak okres Litoměřice. V Roudnici nad Labem je doložena rezidence Jana IV. z Dražic. Další sídla pražského biskupství byla na Plzeňsku.¹⁸ Jan IV. z Dražic byl významným podporovatelem Prokopova kultu, což napomůže vysvětlit vyšší zastoupení svatopropokopských toponym v pásu od Litoměřic, přes Poohří až na Plzeňsko.

14_SOMMER, c.d., s. 210.

15_BOHÁČ, Zdeněk a ŠIMŮNEK, Robert. Patrocinia ve středověkých Čechách. In: SEMOTANOVÁ, Eva a CAJTHAML, Jiří (eds.). *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, 2014, s. 69.

16_K obdobnému rozmístění svatopropokopských památek dospěla i FLOSSOVÁ, Irena. Stopy svatého Prokopa v českých zemích. In: ŠTĚDRA, Milan (ed.). *Sázavsko – sborník X*. Praha: Studio Aven, 2003, s. 35–47. Způsob výběru sledovaných jevů, zejména kostelů a kaplí, ale i soch a jiných výtvarných děl však není ve studii objasněn a je nutně selektivní.

17_ŽEMLIČKA, Josef. Osídlení českých zemí v polovině 13. století. In: SEMOTANOVÁ, Eva a CAJTHAML, Jiří (eds.). *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, 2014, s. 54.

18_DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana. Sídla pražského biskupa Jana IV. z Dražic (1301 – 1343). In: SEMOTANOVÁ, Eva a CAJTHAML, Jiří (eds.). *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, 2014, s. 89.

Mimo oblast souvislého středověkého osídlení se prokopská toponyma vyskytují ve vyšší míře v oblastech středověké těžby, i když samotných hornických toponym je málo – štoly Prokop a Nový Prokop ve Stříbře (okres Tachov), doly Prokop v Krupce (okres Teplice) a v Příbrami.¹⁹ Zastoupení svatoprokopských toponym bylo srovnáno s mapou Hlavních oblastí a revírů rýžování nebo těžby zlata a polymetalických rud na našem území do konce středověku.²⁰ Byť v tomto případě není korelace tak jasná jako s mapou osídlení českých zemí v polovině 13. století, tak po odfiltrování vlivu oblasti souvislého osídlení je zvýšený výskyt svatoprokopských toponym v hornických oblastech patrný.

Sázavský klášter jakožto ústřední místo svatoprokopské úcty (foto M. Trauške)

19_Zajímavou výjimku z těchto středověkých dolů tvoří důl Prokop v Březině (okres Svitavy), což je ve skutečnosti lom žáruvzdorných jílovců těžených až ve 20. století. Databáze významných geologických lokalit: 118 [online]. Praha: Česká geologická služba. Dostupné z: <http://lokality.geology.cz/118>, cit. 30. 8. 2019.

20_Archaia Brno. Hlavní oblasti a revíry rýžování nebo těžby zlata (žlutá) a polymetalických rud (bílá) na našem území do konce středověku. [online]. Dostupné z: http://www.archaiabrno.org/home_cs/?acc=preview&image=004337, cit. 30. 8. 2019.

Krajina sv. Prokopa mezi Sázavou a Chotouní

Na základě koncentrace svatoprokopských toponym v Geonames a údajů z literatury jsme se podrobněji zaměřili na studium krajiny mezi Sázavou, místem působení a úmrtí sv. Prokopa, a Chotouní, jeho rodištěm, a na jejich propojení výrazným terénním útvarům zvaným Čertova brázda, který má návaznost na svatoprokopskou legendu. Tato oblast byla nakonec vymezena jako krajina sv. Prokopa.²¹ Zde se budeme věnovat toponymům a práci s Geonames na lokální úrovni. Důležitost této krajiny pro svatoprokopský kult indikuje nejen zvýšený výskyt zeměpisných jmen, ale i široká škála zastoupení jednotlivých typů, včetně ojedinělé modlitebny československé církve husitské, která nese jméno sbor Opata Prokopa.²²

Kromě oficiálních pojmenování je v krajině několik dalších objektů, které jsou po sv. Prokopovi pojmenovány, ale název není oficiální. Týká se to hlavně několika prokopských kapliček, které jsou tomuto světcovi zasvěceny, ale nemají oficiální pojmenování. Rovněž název balvanu Prokopovo lože, na němž měl světec odpočívat, je neoficiální. Tento kámen se přizpůsobil tvaru jeho těla tak, že je v něm viditelná prohlubeň připomínající lůžko. V Geonames nejsou z hlediska konstrukce databáze pochopitelně ani jména zaniklých prokopských studánek, ani pojmenování Prokopova nábřeží podél levého břehu řeky v městě Sázava, přestože je tam vyznačeno regulérní uliční tabulí.²³

Kromě zvýšeného výskytu pojmenování přímo po sv. Prokopovi je v krajině mezi Sázavou a Chotouní, kde se měly odehrát zásadní události Prokopova světeckého života, jako odchod do ústraní, orba s čertem, setkání s knížetem Oldřichem, založení kláštera a nalezení zdrojů vody, řada dalších toponym, jež na tyto legendistické děje upomínají. Včetně samotné Čertovy brázdy, jejíž pojmenování je v současnosti používáno pro nejlépe zachovaný úsek u Sázavy, je nejvíce toponym spojeno právě s Prokopovou orbou s čertem. U řeky Sázavy je louka Votočnice, kde měl Prokop otočit pluh s čertovým zápřahem. Na linii Čertovy brázdy jsou obce Radlice, kde se měla zlomit radlice Prokopova pluhu, a Dobré Pole, kde měl Prokop na čertovu otázku, jak jsou daleko, odvětit, že v dobré půli. U Chotouně je pak původně pravěká mohyla z doby bylanské kultury nazvána Homole a měla vzniknout očistěním hlíny z Prokopova pluhu. K trase již zaniklé Čertovy brázdy poblíž Chotouně přiléhají pozemkové tratě U Brázdy a U Čertovy brázdy. Naopak na protějším, levém břehu Sázavy je místní část Trucovna, kde unavený čert trucoval a odmítl orat dál.²⁴ Druhým výrazným fenoménem spojeným s pojmenováním po událostech ze života sv. Prokopa jsou ve zdejší krajině studánky. Kromě existujících i oficiálně pojmenované Prokopky v Chotouni a dvou zaniklých Prokopových studánek u Lipan jsou na jih od Sázavy studánky Vossovka. Je to místo setkání sv. Prokopa s knížetem Oldřichem, kde proutek osiky Prokop zasadil do země. Habr z Prokopovy hole měl vyrůst na místě Habrovka v Čeřenicích.²⁵ Všechna tato pojmenování, byť vysvětlení vzniku mnoha z nich je značně spekulativní, jsou uváděna v souvislosti se svatoprokopskou legendou ve staré i novější regionální literatuře.²⁶

21_ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta, BENDÍKOVÁ, Lucia a MEDKOVÁ, Lucie. Památky a hodnoty v asociativní krajině sv. Prokopa ve středních Čechách. *Životné prostredie*. 2019, 53, č. 1, s. 51–58.

22_Samotná modlitebna je funkcionalisticko-konstruktivistická stavba postavená v letech 1938 až 1941 podle plánů architekta Emanuela Pechara; ŠANTRŮČKOVÁ a kol., c.d., s. 51–58.

23_ŠANTRŮČKOVÁ a kol., c.d., s. 51–58.

24_DVOŘÁK a HOLEČKOVÁ, c.d, s. 6–167; KRÁSL, c.d., s. 17–404.

25_DVOŘÁK a HOLEČKOVÁ, c.d, s. 6–167; ŠANTRŮČKOVÁ a kol., c.d., s. 51–58.

26_V tomto příspěvku se nezabýváme správností výkladu původu toponym. Jejich opakované dávání do souvislosti se svatoprokopskou legendou je naopak bráno jako jeden z dokladů živosti asociace ve studované lokalitě.

Studiem konkrétní krajiny, jež byla vytipována na základě údajů z databáze Geonames a literatury, se prokázalo, že v krajině existuje řada dalších názvů, které podporují její zařazení mezi asociativní krajiny a dovolují její vymezení jako krajiny sv. Prokopa. Tato pojmenování, ať již oficiální, nebo neoficiální, ať přímo po sv. Prokopovi, nebo s odkazem na legendistický příběh, vypovídají o vnímání kulturní krajiny jejími obyvateli v minulosti i v současnosti²⁷ a zároveň jsou sama o sobě jednou z kulturně-historických vrstev krajiny.²⁸

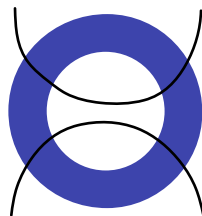
Závěrem

Lze shrnout, že databáze geografických jmen České republiky (Geonames) se osvědčila jako primární zdroj informací o kulturních a historických hodnotách kulturní krajiny a lze ji využít pro prvotní identifikaci při vyhledávání historických kulturních krajin určitého typu. Pro přesnější vymezení kulturních a historických hodnot krajiny je ale nezbytné použít další podklady v závislosti na typu hledané krajiny. Pro asociativní krajiny je nezbytné studium písemných a kartografických pramenů a terénní průzkum.

Rozmístění svatoprokopských toponym potvrdilo hypotézy, že tato pojmenování budou více zastoupena ve staré sídelní oblasti Čech a v hornických regionech. Vyplyvá to z toho, že svatoprokopský kult se šířil z oblasti středovýchodních Čech, kde hlavním ohniskem svatoprokopské úcty byl Sázavský klášter, a že se o řadu zasvěcení sv. Prokopovi zasloužil biskup Jan IV. z Dražic, jehož základna byla naopak ve středozápadních Čechách. Významně méně svatoprokopských toponym je jak v pohraničních oblastech, s výjimkou hornických, tak na Moravě. Vzhledem k tomu, že se jedná o toponyma po světcích, nepřekvapí, že téměř tři čtvrtiny pojmenování se týkají církevních reálií, kdežto ostatní (hospodářská, přírodní a hornická) jsou zastoupena podstatně méně. Zejména velmi malý výskyt hornických toponym je poněkud překvapivý, ale je ovlivněn charakterem databáze, která zahrnuje současná oficiální jména, nikoliv jména již nepoužívaná nebo neoficiální. Rovněž geografické rozmístění a početnost toponym jsou ovlivněny tím, že databáze obsahuje pouze část ze jmen používaných v současnosti a neobsahuje jména zaniklá. Průzkum v konkrétní modelové lokalitě krajiny mezi Sázavou a Chotouní, kam je situováno nejvíce dějů ze života sv. Prokopa, prokázal předpoklad, že svatoprokopská toponyma jsou jen jednou z vrstev pojmenování asociativní krajiny sv. Prokopa. Další toponyma navazují na jiné části svatoprokopské legendy. Potvrdila se tak nutnost dalšího studia pramenů a terénního průzkumu, jež dokáží zachytit další vrstvy historické kulturní krajiny.

27_COGOS a kol., c.d., s. 43–51.

28_DAVID a MÁCHA, c.d., s 28–45.

LITERATURA

BOHÁČ, Zdeněk a ŠIMŮNEK, Robert. Patrocinia ve středověkých Čechách. In: SEMOTANOVÁ, Eva a CAJTHAML, Jiří (eds.). *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, 2014, s. 69.

COGOS, Sarah, ROUÉM, Marie a ROTURIER, Samuel. Sami Place Names and Maps: Transmitting Knowledge of a Cultural Landscape in Contemporary Contexts. *Arctic, Antarctic, and Alpine Research*. 2017, 49, č. 1, s. 43–51.

DAVID, Jaroslav. Environmentální rozměr toponomastiky. *Acta onomastica*. 2008, č. 49, s. 98–105.

DAVID, Jaroslav a MÁCHA, Přemysl. Možnosti studia toponym ve vztahu ke krajině, prostoru a identitě. *Acta Onomastica*. 2012, č. 53, s. 28–45.

DVOŘÁK, Otomar. *Průvodce po okolí Senohrab a Posázaví*. Senohraby: Okrašlovací spolek, 1909.

DVOŘÁK, Otomar a HOLEČKOVÁ, Marie. *Krajinou Čertovy brázdy. Za sv. Prokopem od Šembery k Sázavě*. Beroun: Nakladatelství MH Beroun, 2008.

DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana. Sídla pražského biskupa Jana IV. z Dražic (1301–1343). In: SEMOTANOVÁ, Eva a CAJTHAML, Jiří (eds.). *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, 2014, s. 89.

FLOSSOVÁ, Irena. Stopy svatého Prokopa v českých zemích. In: ŠTĚDRA, Milan (ed.). *Sázavsko – sborník X*. Praha: Studio Aven, 2003, s. 35–47.

KRÁSL, František. *Sv. Prokop, jeho klášter a památka u lidu*. Praha: Dědictví sv. Prokopa, 1895.

KUČA, Karel (ed.). *Krajinné památkové zóny České republiky*. Praha: Národní památkový ústav, 2015.

KUČERA, Petr, BLÁHA, Jan D., KUČEROVÁ, Silvie, HUPKOVÁ, Martina a REEVES, Daniel. *Katolická poutní místa v Česku na počátku 21. století podle konání poutě během kalendářního roku*. Praha: P3K, 2012.

KUPKA, Jiří. Duchovní význam místa jako hodnota území. *Urbanismus a územní rozvoj*. 2009, 12, č. 3, s. 46–50.

MEDKOVÁ, Lucie a WEBER, Martin. Identifikace a interpretace duchovního obsahu kompozané krajiny na příkladu krajinné památkové zóny Lembersko. *Acta Pruhoniciana*. 2014, č. 108, s. 53–61.

PUTNA, Martin C. *Obrazy z kulturních dějin střední Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2018.

RÖSSLER, Mechtild. *World Heritage Cultural Landscapes: A UNESCO Flagship Programme 1992–2006*. *Landscape Research*. 2006, 31, č. 4, s. 333–353.

SEMOTANOVÁ, Eva a CAJTHAML, Jiří (eds.). *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, 2014, s. 89.

SLÁMA, Jiří a kol. *Střední Čechy. Kolébka národních patronů*. Kladno: Sládečkovo vlastivědné muzeum v Kladně, 2015.

SOMMER, Petr. *Svatý Prokop. Čechy a střední Evropa*. Praha: Lidové noviny, 2006.

SOMMER, Petr. *Svatý Prokop. Z počátků českého státu a církve*. Praha: Vyšehrad, 2007.

ŠANTRŮČKOVÁ, Markéta, BENDÍKOVÁ, Lucie a MEDKOVÁ, Lucie. Památky a hodnoty v asociativní krajině sv. Prokopa ve středních Čechách. *Životné prostredie*. 2019, 53, č. 1, s. 51–58.

ŠTĚDRA, Milan (ed.). *Sázavsko – sborník X*. Praha: Studio Aven, 2003.

ŠTĚDRA, Milan, BERNAT, Jiří, HOZMAN, Petr, MATOUŠOVÁ, Slávka, SOMMER, Petr a WLAŠÁK, Otakar. *Průvodce městem Sázavou a okolím*. Sázava: Městský úřad Sázava, 2008.

ŠUBERT, František Adolf a BOROVSÝ, František Adolf (eds.). *Čechy IV. Polabí*. Praha: J. Otto, 1888.

UNESCO World Heritage Centre: *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. Paris: World Heritage Centre, 2017.

VANĚČEK, František Xaver. *Sv. Prokop, opat sázavský a patron český*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1904.

ŽEMLIČKA, Josef. Osídlení českých zemí v polovině 13. století. In: SEMOTANOVÁ, Eva a CAJTHAML, Jiří (eds.). *Akademický atlas českých dějin*. Praha: Academia, 2014, s. 54.

SUMMARY

THE USE OF TOPONYMS TO DEFINE THE HISTORICAL CULTURAL LANDSCAPE: SEARCHING FOR THE LANDSCAPE OF ST PROCOPIUS

Central Bohemia Region – toponyms – associative landscape – Saint Procopius – cultural landscape

This paper is devoted to using Geonames, the database of geographical names, to search for historical cultural landscapes in the Czech Republic. The search for the landscape of St Procopius, one of the first Czech saints, has been chosen as an example. All toponyms related to Procopius were searched in the Geonames database. The database has been modified so that each hit is displayed only once and each toponym was checked to ensure that it really did refer to St Procopius. In this way we identified 192 toponyms, most of which are located in the districts of Prague, Kolín and Litoměřice. By a large margin, the most frequently occurring toponyms are church names, followed by agricultural, natural and mining toponyms. The landscape of St Procopius was defined on the basis of a high concentration of toponyms related to the saint; it is located between the monastery at Sázava and Procopius's purported birthplace in Chotouň. This demonstrates that Procopius toponyms are just one of the cultural layers found in associative cultural landscapes; an entire range of other designations occur in the model territory that refer to the legend of St Procopius but do not directly include the saint's name.